

Don Quijotes

Som det var och som det är

Av Frederik Poulsen

Daumiers berömda tavla av Don Quijote och Sancho Panza. I bakgrunden se vi Don Quijotes magra häst Rocinante och Sancho Panzas åsna.

Ruggig som ett vindpiskat träd...

Inte för intet har Cervantes' stora roman »Don Quijote» varit en av de mest lästa och omtyckta böcker under långa tider. Boken är rolig och djärv, och ingen dramatiker har skapat maken till den dramatiska kontrastverkan, som ligger i motsättningen mellan riddaren av den sorgliga skepnaden, denne ädle drömmare, som tar sina egna fantasier för verklighet och omdiktat sin omgivning till kulisser, som passa in på riddarromanerna, och hans tjocke följeslagare Sancho Panza, den aldrig försagde, illparige och jordbundne bonden. Därför kan också varje barn genast känna igen de båda figurerna på bilder, och alla tiders största konstnärer ha försökt framställa dem. En av de ypperligaste målningarna av de två spanska vandrarna är Daumiers tavla, som vi se härövan. Don Quijote och hans betjänt ha slagit sig ned under en ek. Adelsmannen, ruggig som ett vindpiskat träd, har sträckt ut sina magra ben på marken, och hans ögon stirra som i feber på de syner, som draga genom hans stackars hjärna. Hans vapendragare Sancho Panza ligger däremot däst och makligt på sidan med huvudet mot sadeln och snarkar, tung och tjock som en gris. I bakgrunden står Don Quijotes magra häst Rocinante, och Sanchos åsna ligger bredvid, tung och lat som sin herre.

I dag munter seglats över purpurfärgade vågor, och i morgon...

Men romanens rikedom är icke uttömd med de båda hjälparna. Liksom i Odysséen hela det grekiska folket, från svinaherden till kungen, återspeglar sig i dikten, så lever det spanska folket, som det var och är, i Don Quijotes krogar och slott, på det spanska höglandets öde slätter och i städernas myllrande marknadsliv. Detta ger de båda diktverken deras speciella karaktär och nationella värde.

Odyssesus är typen för den grekiske krigaren, sjöfararen och upptäcktsresanden under det åttonde århundradet före Kristus, den joniske kolonisten, som far över haven för att söka skatter och göra affärer, och vars längtan efter vetande och äventyr är okuvlig. Det är Odyssesus' ande, som senare lever upp i Alexander den store, och vilken Perikles enligt historikern Thukydides prisar i karaktéristiken över sitt atenska folk på följande sätt: »Högt begåvat och fullt av verksamhetslust, oroligt och ständigt upplagt för nya bedrifter, öppet och känsligt för allt främmande.» Ännu finns

det icke så litet av denna ande hos nutidens grekiska köpmän, där de sitta i sina kontor, som sträcka sig från London till övre Egypten — ja, ända ned till Abessinien.

Sålunda skildras den grekiska folkkaraktären i Odysséen. Men även den grekiska naturen lever i den: det vida Medelhavet med sina kuster, vid vilka man i dag upplever en munter seglats över purpurfärgade vågor och i morgon möter skeppsbrottets nöd och främmande kusters ogästvänlighet. När man första gången ser Egeiska havet glänsa i blått med ett färgspel, som ingen kan föreställa sig, som ej har upplevat det, tänker man på Homeros och viskar ovillkorligen: »Alltså var det dock sant».

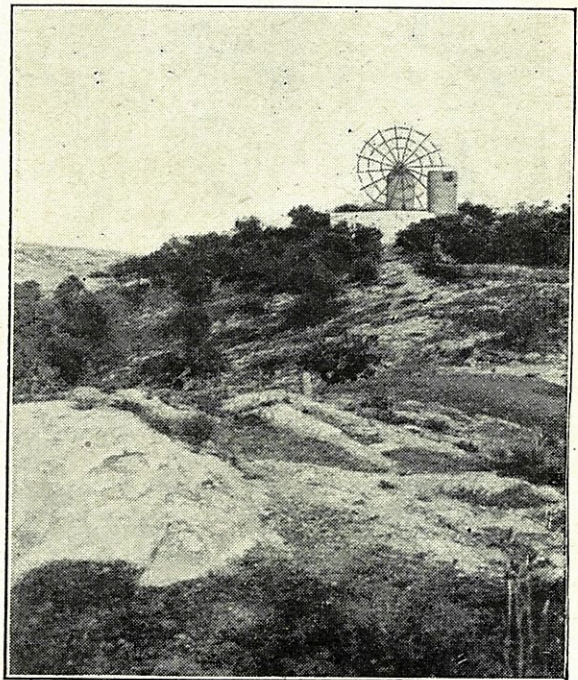
En rad muntra kvällar.

På samma sätt lever det spanska landet och de spanska människorna i Don Quijote, och det märkliga är, att det starkt nationella inslaget icke har skadat bokens utbredning. Tvärtom har ingen roman blivit så läst och älskad som denna både i de romanska och anglosaxiska länderna, i Ryssland och Skandinavien. År 1819 fick

Sancho Panza återfinner sin åsna, och i sin glädje ger han den de ömmaste smeknamn. Teckning av Marstrand.

Sverige sin första översättning, verkställd av J. M. Stjernstolpe, och med ledning av denna utkom en ny översättning av Axel Hellsten år 1857. 1892 översattes den på nytt av E. Lidfors, vars översättning även är försedd med upplysande noter. Don Quijote har skänkt otaliga läsare en rad

Väderkvarnar av arabisk typ. Det var sådana Don Quijote kämpade emot.

muntra kvällar. Ehuru det naturligtvis finns en del långdragna partier här och var i boken, äro dock de intressanta och fängslande delarna övervägande.

Helt förstås och avnjutes Don Quijote endast av den som kan läsa boken på spanska, ty språket är lika naturligt som konstnärligt. Och allra bäst förstås kanske romanen av den som varit lycklig nog att ha fått resa i Spanien, icke som turist till huvudstäderna utan som en landets egen son i de mer avlägsna spanska provinserna. Minnena härifrån och från äldre rese-skildringar skola i det följande tjäna till att belysa enskildheter i Cervantes' odödliga mästerverk.

Den vidsträckta, steniga högslätten.

Romanens två delar utkommo åren 1604 och 1615 och skildra alltså Spanien vid sextonhundratalets början. Skådeplatsen är La Mancha, en högslätt i Nya Kastilien, som man passerar under tågresan mellan Madrid och Sevilla. Häruppe ligga ännu små orter med de praktfulla namnen Argamasilla, hjältens hemtrakt, Toboso — där hans älskade Dulcinea bor, en vanlig bondflicka som han diktar om till riddarjungfru — samt Tirteafuera. Och mellan dessa orter sträcker sig den vidsträckta, steniga högslätt-

Spanien

ten, på vilken man än i dag möter fårhjordar, inhöljda i moln av damm, vilka Don Quijote tog för fientliga härar. Slätten inramas i norr av Sierra de Guadarramabergen, från vilka de iskalla nordanvindarna komma, och om vilka de gamla romarna sade, att de kunde vräka omkull en beväpnad man — och i söder av Sierra Morena, varifrån man kommer ned till Andalusien med dess varma sol och evigt blommande rosor.

Väderkvarnar och slungkastare.

Det mest kända av hjältens äventyr är hans kamp mot väderkvarnarna. Ännu i dag ser man långa rader av dessa kvarnar på höjdsträckningarna överallt i de spanska provinserna. De ofta fallfärdiga kvarnarna äro av den arabiska typen, som även finns i Grekland och Turkiet. De ha icke fyra breda vingskovlar som våra kvarnar utan tio smala vingar, vilka mycket väl kunna påminna om spjut, som svängas. De flesta konstnärer, som ha illustrerat Don Quijote, ha dock tecknat kvarnarna felaktigt och gjort dem till nordiska väderkvarnar.

Då Don Quijote med fälld lans anfaller en fårhjord, försvara herdarna den med ett regn av sten från sina slungor, och i hela romanen omtalas gång på gång stenkast och stenslungor. I Spanien liksom i Grekland är nämligen marken så stenig, att stenkastning idkas som ren sport, och att använda slungor är ännu överallt mycket vanligt. De romerska härarna använde på sin tid de lusitanska och iberiska slungkastarna som »artilleri».

Deras doft sitter kvar...

Den spanska högslätten är dock icke endast översäddad med sten utan även med blommor: lavendel, timjan och rosmarin, vilka spanjoren sammanfattar under namnet to millos. På kvällarna är deras doft särskilt stark och berusande, och när Sancho Panza är hungrig och känner stekos, försäkrar han, att den lukten är honom ändå kärare än doften av tomillos. Man kommer ihåg, vad Napoleon sade om småskogen, macchiaen, på Korsikas berg: att dess doft satt så fast, att man kunde känna igen alla korsikanare på den.

Av träden på högslätten äro ekarna de

Typisk spansk by i de ödsliga och utarmade bergstrakterna.

Serenad utanför den älskades gallerfönster, den enda form av flört som till för kort tid sedan var tillåten i Spanien.

mest typiska. Tre slags ekar omnämns i Don Quijote: steneken, korkeken samt ett slags ek, av vars frukter de fattiga spanjorerna baka bröd. Herdarna i romanen bjuda på ekollon, och hertiginnan mottager en sändning från Sanchos hustru. I våra dagar äro skogarna starkt skövlade. Bönderna och herdarna ha avverkat och bränt skogen, så att endast 8 % av Spaniens jord är skogklädd, medan exempelvis de bayerska bergen ha 30 % skog.

På höglandet finns det hästar, vilka redan den romerske författaren Livius karakteriserade såsom små och fint byggda. Detta böra även konstnärerna tänka på, när de skola framställa den länge och magre riddarens häst Rocinante; den bör framställas så liten, att Don Quijotes ben nästan släpa i marken. Rocinante är gammal och klen, men de unga spanska hästarna äro säkra i bergen och dessutom verkliga snabblöpare.

En nagel i grannens öga...

Sancho rider på sin åsna Rucio, och då han förlorar den, klagar han: »O, Rucio, mitt älsklingsbarn, fött i mitt hus, mina söners glädje, min hustrus ögonsten, en nagel i

mina grannars ögon, hjälpen i mitt arbete, den som jag har att tacka för mitt halva liv...»

Denna kärlek till djuret är ett arv från araberna. Ännu för tjugo år sedan kunde man se den arabiska droskkusken i Kairo putsa och rykta sina hästar, när han gjort en tur, samt kela med dem, som om de verkligen voro hans »älsklingsbarn». Även i våra dagar har den spanske bonden talrika smeknamn på sin åsna, och bland lantbefolkningen i Toledotrakten kallas åsnan helt enkelt vecino, som betyder gränne. Jag minns en scen från en bussresa genom Estremaduras byar; vid en hållplats steg en ung bondflicka, som varit tjänsteflicka i landsortsstaden Cáceres, ur bussen och omfamnade och kysste först sin gamle far och sedan åsnan, barndomsvännen som fått följa med för att bära hennes packning. De kyssar åsnan fick voro inte de minst varma.

Redan den romerske diktaren Catullus omtalar, att vildkaninen utgör ett typiskt inslag i det spanska höglandet, och på spanska mynt från kejsar Hadrianus' tid avbildas också kaninen som landets symbol. I Don Quijote lever »riddaren från skogen», som våra vandringsmän träffa på i Sierra Morenas ödemarker, av kaninstek, vilken — såsom ännu är sed — förvaras i ett ihåligt bröd.

En durkdriven skälm.

Det är ej endast Spaniens skogar, som drabbats av stark tillbakagång sedan Cervantes' tid. Samma förhållande gäller även universiteten. Salamanca, som omkring år

1700 räknade 7000 studenter, har nu endast 1200, och Osuna i Andalusien, som i Don Quijote nämnes såsom en annan berömd universitetsstad, är nu blott en liten stillastående landsortsstad med gamla förfallna palats.

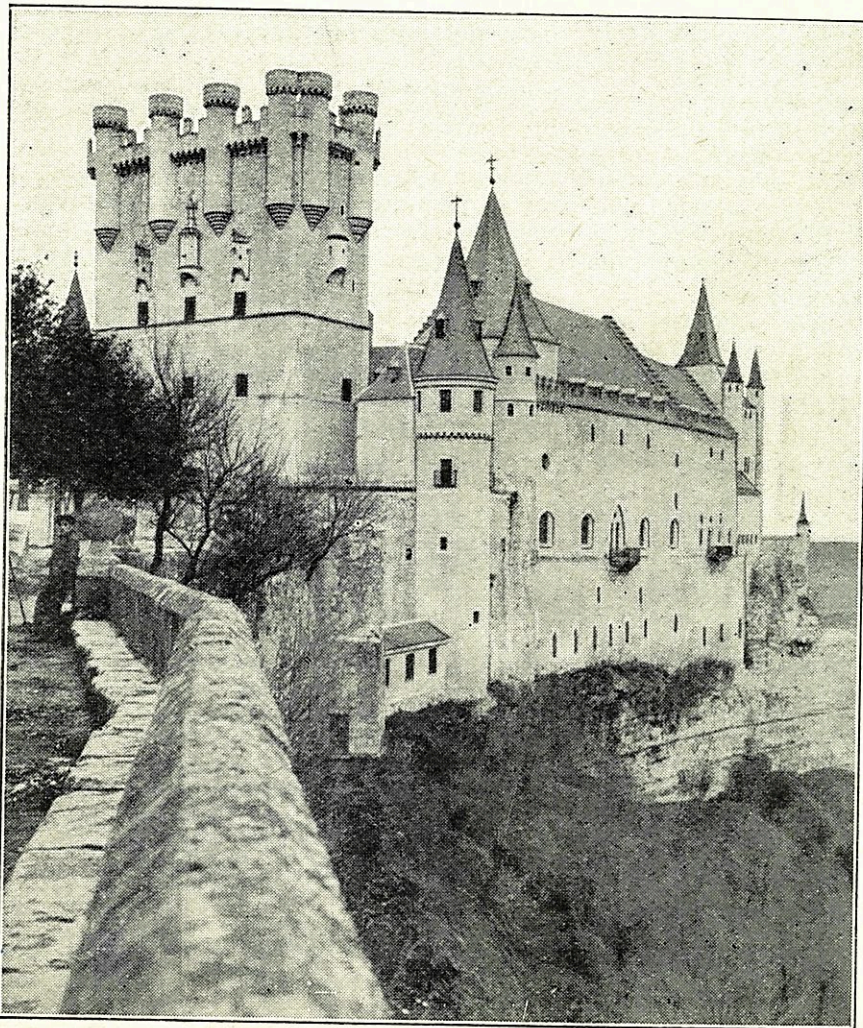
Det andalusiska landet representeras huvudsakligen i Cervantes' roman av värden i det första värdshuset, där de båda vandrarna taga in. Han är en durkdriven skälm som alla andra andalusier — enligt kastiljanarnas uppfattning. Operafiguren Figaro är från Sevilla, alltså andalusier, och hans namn kommer av det spanska ordet *picaro*, som just betyder skälm.

Även de andra spanska landskapen äro omtalade i Don Quijote. Hos de gästfria herdarna går vinkruset runt som »skovlarna på ett vattenhjul». Denna bild syftar på ostkusten vid det regnfattiga Valencia, vars högländ, huertan, bevattnas medelst vattenhjul liksom Nildalen. Det är återigen araberna, som ha fört denna uppfinning till Spanien, liksom de ha introducerat väderkvarnarna.

Estremadura, det ödsliga och fattiga landskapet vid Portugals gräns, var hemorten för de flesta av de romanhjältar, vars bedrifter kommo Don Quijote att förlora sans och vett. Detta förhållande har en historisk bakgrund, ty från detta vilda land stamma alla Spaniens stora och järnhårda erövrare, conquistadorerna, som Cortez, Pizarro och många andra som äro mindre kända. Ännu kan man se deras förfallna palats vid de dystra gränderna i Cáceres, Trujillo och de andra provinsstäderna häruppe.

Hennes ena öga rann och vindade.

Asturien, det spanska Schweiz, representeras av den gamla ilskna hovmästarinnan hos hertigen i andra delen av Cervantes' mästerverk. Hon försattes i vilt raseri av Sancho Panza, som ber henne gå ned och hålla hans åsna. En annan repre-

Gammal spansk borg vid Segovia i Kastilien, där det finns så många borgar, att provinsen därav fått sitt namn. Borg heter nämligen på spanska »castilla».

sentant för samma provins är värdshusflickan Mari-tornes, vars yttre skildras på följande föga lockande sätt: »Hon hade en bred mun, stort bakhuvud och

platt näsa. Hennes ena öga rann och vindade, och det andra var inte mycket friskare.» Det är den gamla iberiska typen, landets negroida urbefolkning, som skildras här och som man ofta träffar på bland den fattiga lantbefolkningen. Särskilt i de otillgängliga bergstrakterna har den hållit sig ren. Emot detta folkslag kontrasterar starkt Don Quijote, den länge och magre spanjoren med fågelansiktet, som ingen har målat bättre än el Greco. Han är ättling av de germanska goterna från folkvandringens dagar, och inte för intet möter man oftast denna typ bland den spanska adeln, ty många adelsmän räkna med stolthet sina anor till »los Godos», liksom de engelska adelsmännen delvis äro de erövrade nordmännens ättlingar.

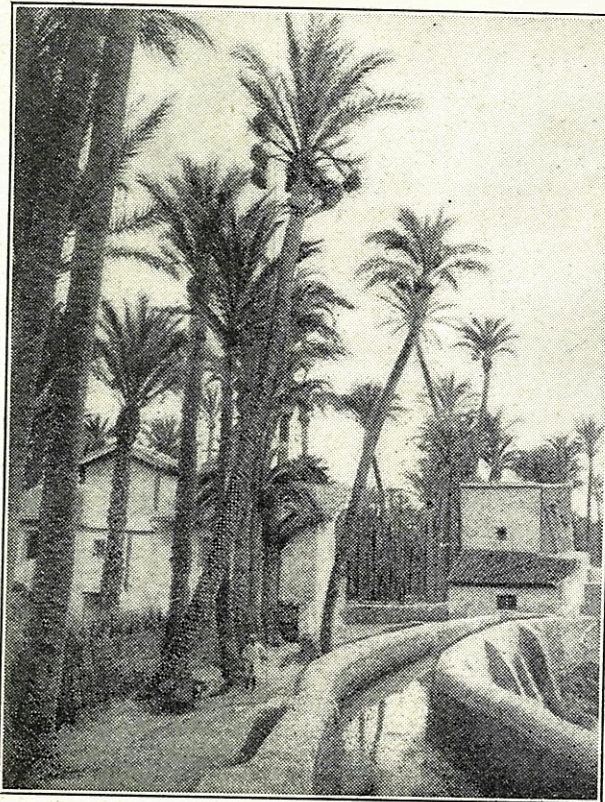
Då högkastiljanaren Don Quijote stöter ihop med en förnäm dams baskiske tjänare och icke vill godkänna denne som »caballero», svarar basken: »Jag är biskayare till lands, adelsman till sjöss». Det är de två hårdaste raserna i Spanien, som här mötas.

När Don Quijote en enda gång förlorar modet, säger Sancho Panza hänfullt: »Äro vi här eller i Frankrike?» vilket är detsamma som: »Äro vi kujoner?» De båda grannfolken ha alltid hatat varandra.

Den spanska självkänslan är omåttlig. Jag hade en gång en sammanstötning med en museiman i Valencia. Varje gång jag försökte förklara för honom, hur vissa museifrågor behandlades i Tyskland, Frankrike eller Italien, fick jag ständigt det stolta och avvisande svaret: »Vi äro i Spanien nu!» (Somos en España).

De mest älskvärda av alla spanjorer.

De mest älskvärda av alla spanjorer träffar man på bland lantbefolkningen, som Cer-

Från Valencias »huerta». Bevattningen sker medelst ett system av kanaler, ett arv från morerna. Städerna i denna trakt av Spanien ha en typiskt afrikansk prägel.

vantes har odödliggjort i Sancho Panza. Det är egendomligt att följa, hur denne bondhjälte i diktarens fantasi utvecklas från det jordbundna snusfornuftets representant till den kloka naturmänniskan i romanens andra del. Sancho är motstycket till den politiske kannstöparen, ty då han verkligen blir — på skämt förstås — ståthållare, äro hans styrelse-sätt och domar fullständigt salomoniska. Satiren är här riktad mot den sekelgamla, verklighetsfrämmande byråkratien. En Sancho Panza-typ mötte jag en gång i en bonde, som skjutsade mig ge-

nom palmskogarna vid Elche. Det var omedelbart efter konung Alfonsos avsättning, och naturligtvis pratade mannen politik under hela vägen. Denne analfabet uttalade sig med en livlighet och ett sunt förstånd, som var fullständigt häpnadsväckande.

Den lille herdepojke, som Don Quijote befriar, medan han får prygel för att han bett sin herre om sin lön, har för sitt arbete 7 realer i månaden. Det är i nuvarande mynt 1 peseta och 75 centimer, litet över 90 öre i svenska pengar. Lönerna i våra dagars Spanien äro icke mycket högre. Ofta får en tjänsteflicka nöja sig med 8—10 pesetas i månaden, alltså 4—5 kronor, och får då arbeta mycket strängt. Därtill behandlas hon hårt av fruarna. I Palma på ön Mallorca letade jag en gång efter ruinerna av en gammal morisk badanstalt, som skulle ligga inne i en privat trädgård. Jag ringde på gallerporten, och en ung, vacker men mycket torftigt klädd tjänsteflicka öppnade för mig. Då jag var färdig med mina undersökningar, följde hon mig till porten, och fastän jag mycket väl visste, att jag kunde nöja mig med att ge henne 20 centimer, räckte jag henne 1 peseta, vilken enligt dåvarande kurs var ungefär lika med 35 öre. Aldrig har jag sett några mynt göra ett sådant intryck på en människa. Flickan blev omväxlande röd och blek, och medan ögonen tårades, grep hon, innan jag kunde hejda henne, min hand och kysste den.

Där getskinnsäcken med vin går laget runt.

Några av de roligaste äventyren i Don Quijote utspelas i värdshuset. En spansk »venta» består i regel av en hall, och från denna kommer man in i den stora värdshussalen med den öppna härden, ofta täckt av en röksvärtad spiskappa. Runt omkring härden stå kokkärl, fyllda med den spanska nationalrätten olla podrida, en ragu på kokt kött, fläsk, korn och grönsaker. De många kokkärlen runt härden omtalas redan under romartiden som en speciell spansk sedvänja. »Kransa härden med krukor!» säger den spanskfödde epigramdiktaren Martialis till sin värdinna. När måltiden är slutad, går botaen — getskinnsäcken med vin — laget runt, och alla dricka ur samma säck. Gitarren stämnes, och

kanske en av gästerna med någon av värdshusflickorna dansar en munter jota eller olé.

Omkring gården ligga stall samt rum för värdshusets folk. På vinden finns det gästrum, ofta utan en enda möbel, varför resenären måste reda sitt läger av sin sadel och några filter, såvida han icke i likhet med landsdomaren i Don Quijote medför egen säng. I det första värdshus riddaren av den sorgliga skepnaden besöker finns det ingen sovplats och i det andra en så miserabel säng, att den genast ramlar ihop, när han lägger sig i den. Värdshusvärderna — el ventero — säger om sig själv: »Jag är visserligen värdshusvärd, men jag är också en god kristen». Och värdshusflickan, den trubbnästa Maritornes, är ej heller vidare högtstående i moraliskt avseende. En värdshusvärd försäkrar Don Quijote, att hans värdshus kan bjuda på alla luftens fåglar, alla markens djur och alla havets fiskar, men då resenärerna satt sig till bords, bjudas de på »två oxben, som äro lika smala som kalvben, eller två kalvben, lika stora som oxben». Osten som serveras är den vita getosten, vilken ofta ännu i denna dag är hård som murbruk liksom på Don Quijotes tid.

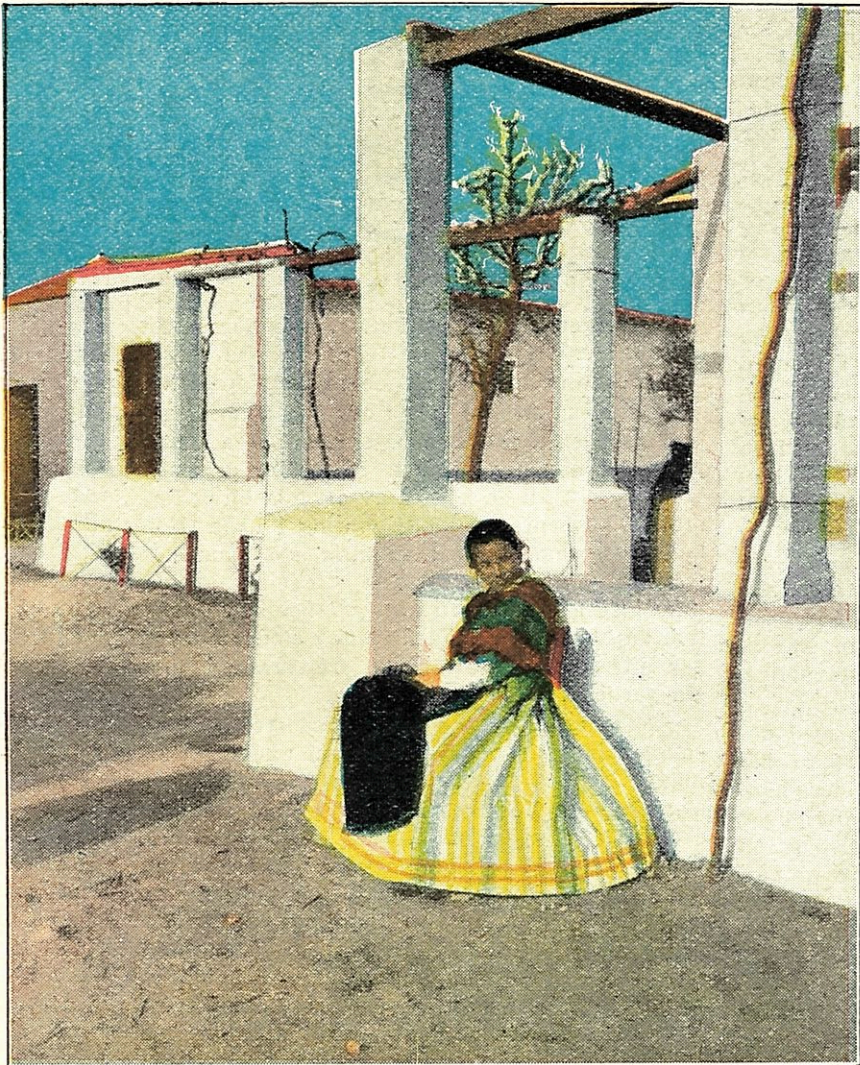
Landets levande tidning.

En härlig figur, en fullständig Figaro, är barberaren Maese Nicolás i Don Quijotes stad Argamasilla. Han är full av upptåg och historier. Den spanske bybarberaren är ännu landets levande tidning. Varje lördag vandrar han omkring och rakar bönderna i trakten, och när han sedan på söndagsmorgonen får besök av sina kunder från byn, berättar han i oändlighet om sina upplevelser på »bondvischan».

Spansk flört.

Adliga slott med vapensköldar av sten, som täcka nästan hela fasaden, finnas nu liksom på Don Quijotes tid i Kastiliens och Estremaduras städer och byar, och nu liksom då finnas på patio — gårdsplanen — en mängd tinajas, stora lerkärl för olja och vin av en typ man känner igen från utgrävningar av romerska och iberiska ruiner. Mot gatan har palatset praktfulla gallerfönster, och vid gallret — la reja — försiggår ännu den spanska flörten på samma sätt som den skildras på flera ställen i Don Quijote. Den förälskade unge mannen kan icke ens få kyssa den tillbedda på handen — därtill sitter fönstret för högt — men ljuva kärleksord kunna fritt strömma från hans läppar till hennes öron. Även officiellt förlovade måste till för ganska kort tid sedan låta sig nöja med denna form av samvaro.

I skildringen av ett sådant palats betonas »det underbara lugn, som härskar där» (el maravilloso silencio, que en el habia); och jag måste tänka på denna karakteristik i Don Quijote, då jag i den lilla västspanska provinsstaden Almendralejo besökte ett palats, som tillhör en marqués de Monsalud. Det var ingen hemma, men den gamle tjänaren lät mig fritt vandra omkring i palatset. Överallt härskade en stillhet, som nästan föreföll att icke vara av denna världen. Icke en gång ljuden från gatan trängde in.

Utanför en spansk bondgård på ön Ibiza. Den unga flickan är klädd i öns vackra nationaldräkt, som bäres av kvinnorna — åtminstone på söndagarna.

Om jag var ung ...

Om jag var ung och kunde börja mina studier på nytt, skulle jag resa runt och studera och fotografera Spaniens hundratal gamla borgar, ruiner från den iberiska tiden, romartiden och medeltiden samt bebodda slott från medeltiden till våra dagar. En bok om dessa slott med goda bilder saknas. Men även människorna — den spanska adeln — äro värda ett studium. En vän till mig, en verklig kännare av Spanien, har berättat för mig, att det mest spanska han upplevat voro balerna på dessa slott och deras avslutning i morgongryningen, då alla balgästerna i sina toaletter gingo ned till slottskapellet och knäböjande detogo i morgonmässan.

Språket i Don Quijote kan ibland på oss nordbor verka något krystat, såsom när en bonde säger om sin dotter, att hon visserligen har koppärr, men att hennes vänner kalla dem »beundransvärda gropar». Eller när en dam prisar sin dotter med orden: »Renare än flytande vatten och med en skönhet som havsskum». Detta blomsterspråk är ett arv från den moriska tiden liksom de otaliga ordspråk, i vilka Sancho Panza förkunnar sin livsvisdom. Som en arab talar också Sancho Panza i ett brev till sin hustru: »Hertiginnan, min nådiga fru, kysser dina händer tusen gånger. Kyss du hennes två tusen gånger till svar.» Ännu i denna dag slutar det spanska brevet med att avsändaren kysser adressatens hand.

Lantbefolkningens dyrbaraste skatter.

Då romanens båda hjältar en morgonstund rida in i Toboso, höra de en bonde sjunga Rolandssången, medan han sysslar med sin plog! De historiska sångerna äro lantbefolkningens dyrbaraste skatter och utgöra en motsvarighet till de nygrekiska tragedierna. Några av de bästa förhålliga frihetsstriderna mot Napoleon, liksom de grekiska skildra hellenernas frihetskamp ett halvt år senare. Men vid sidan av dessa historiska sånger ha spanjorerna sina coplas, korta strofer av närmast epigrammatisk form, som sjungas och i stil och stämning motsvara de grekiska disticha. I Cervantes' roman finnas talrika coplas, och man hör dem ofta sjungas, t. ex. i omnibusarna ute på den spanska landsbygden.

Ibland äro de elegiska som denna:

»Två kyssar i mitt liv
kan jag aldrig glömma:
min mors sista kyss
och din första.»

Mer talrikt förekommande äro dock de humoristiska:

»Herr borgmästare, sluta upp
att jaga stadens tjuvar.
Häkta hellre eder dotter,
som stjal alla hjärtan.»

Eller:

»Fem sinnen ha vi.
Alla äro de till nytta.
Men den som blir kär
förlorar alla fem.»

Eller den mycket spydiga:

»Den som går till sjöss,
bör be en bön.
Den som går ut i kriget, två.
Den som gifter sig, tre.»

Men den som vill höra coplas och se de sista resterna av Don Quijotes gamla romantiska Spanien, måste skynda sig, ty år från år gör den moderna tekniken landvinningar även här. Redan nu märker den som håller sig till huvudvägarna och hotellet så gott som ingenting av det gamla Spanien. Litet spanska bör man helst kunna, om man vill resa på egen hand ute i landet, ty spanjoren förstår inte främmande språk. I Estremadura träffade jag t. ex. ingenstans — inte ens i bankerna — på folk som kunde annat än spanska. Men både folket och landet äro värda att offra tid på, och ju mer man vet om Spaniens historia och traditioner, desto värdefullare blir en vistelse i detta härliga land.

En de senare tidernas Sancho Panza på sin åsna i ett berglandskap med gamla stenekar.